

ac jure certetur, jactare se in causis centumviralibus⁴⁹, in quibus usufrucationum⁵⁰, tutelarum⁵¹, gentilitatum⁵², agnationum⁵³, alluvionum, circumluvionum⁵⁴, nexorum⁵⁵, mancipiorum⁵⁶, parietum, luminum⁵⁷, scilicidiorum⁵⁸, testamentorum raptorum⁵⁹, aut ratorum, cæterarumque rerum innu-

⁴⁹ *In causis centumviralibus*] Centumviri erant minores iudices apud Romanos e singulis tribubus lecti ad exercenda privata de causis minoris, ut plurimum, momenti judicia. Porro erant illi centum quinque; terni scilicet ex unaquaque tribu; tribus autem erant triginta quinque; artamen, quo facilis nominarentur, centumviri sunt appellati. His præsidebat prætor, ut colligimus ex Plinio juniore, ex quo etiam intellegimus centumvirorum numerum ad centum oblongina excrevisse. *Idem.*

⁵⁰ *Usufrucationum*] Usufructus, sive usufructus, est jus possidendi, & capiendi rem aliquam, quia usus illa fuit per certum tempus lege constitutum, etiamque possessi. *Idem.*

⁵¹ *Tutelarum*] Tutela a Servio Sulpicio definitur, vis ac potestas in capite libero ad defendendum eum, qui per ætatem se ipse defendere nequit, jure civili data ac permissa. *Idem.*

⁵² *Gentilitatum*] Gentilitas est ordo & series hominum, qui sunt ex eadem familia, quæ ob eam causam jura quædam habent sibi propria; verbi gratia, hereditatis adeunda, suscipiendæ tutelæ, &c. Hæc autem jura non obtinebant, nec gentilitate gaudebant, servi, liberi, liberæ, & capite dimitti. *Cicero in Topicis. Idem.*

⁵³ *Agnationum*] Agnati virilis sexus propinquitate juncti sunt, quibus, ut gentilibus, propria jura sunt. *Idem.*

⁵⁴ *Alluvionum, circumluvionum*] Alluit prædium, vel agrum, fluvius, quando præter ipsum it: circumluit, quando totum inundat insula cingit. *Alluvio*, inquit Justinianus Instit. lib. xi. cap. ii. est incrementum lateris. *Per alluvionem autem id videtur adici, quod ita paulatim accipitur, ut intelligere non possit, quantum quoque momento temporis accipitur.* Ex alluvione autem, & circumluvione, varis controversiæ nascuntur; verbi gratia, si vis fluminis de prædio tuo partem aliquam detraxerit, &

vicini prædio adjunxerit, cuja sit ea pars: si arbores tue in vicini prædium delatæ fluvio, in eo prædio radices egerint, fructum tulerint, &c. *Idem.*

⁵⁵ *Nexorum*] Nexum, sive nexum, est obligatio civilis, quæ cum contraheretur, aliquis libram & æs manu tenebat, qui vocabatur libripens. Vide *Topica*, cap. 5. Præterea civis ille nexum dicebatur, qui cum esset liber, pecuniamque alteri deberet, illi addebatur in servitutem, ut ipsi pro pecunia, quam deberet, nec posset solvere, servilem operam præstaret, dum æs alienum dissolveret. Nexum autem dicebatur, quod neceretur, id est, compedibus, aut nervo vincitibus, & clausus teneretur. *Levius lib. viii. Adiciendus etiam vocabatur. Idem.*

⁵⁶ *Mancipiorum*] Mancipium, inquit Lælius, est quicquid manu capi potest. Aliquando sumitur pro quolibet servo; hic pro aliqua re, quæ accipitur, aut alteri possidenda traditur, vel pro actione, quæ id fit. *Idem.*

⁵⁷ *Parietum, luminum*] De pariete communi sæpe incidit controversia; de tigno in parietem immisso, de alio pariete aut adjuncto, aut supra communi exedificato, &c. Item de luminibus; verbi gratia, si quis alius ædificet, ac vicini luminibus officiat; si quis prospectum in ædes tuas habeat, &c. *Idem.*

⁵⁸ *Scilicidiorum*] Scilicidium est æque pluvie lapsus e tecto. Unde possunt oriri lites de servitute scilicidii, de immittendis & recipiendis scilicidiis. *Idem.*

⁵⁹ *Testamentorum raptorum, aut ratorum, cæterarumque*] Ita Mff. Bod. Bal. Mag. Harl. duo, & ad oram Novænonæ editiones Ven. Mediol. Robrti Stephani, Manuzii, & Lambini, aliorumque: Mff. vero septem, *raptorum, aut ratorum*, a vera lesione non multum abhorrentes: horum igitur auctoritate voces, aut *ratorum*, inserui. Testamentum, si quis significat ex testamenta, quæ, aliqua conditione interveniente, aut legibus ea illo modo fieri vetantibus, decreto Centu-

numerabilium jura versentur, cum omnino, quid suum, quid alienum, quare denique civis an peregrinus, servus an liber quispiam sit, ignoret, insignis est * impudentiæ. Illa vero deridenda arrogantia est, in minoribus navigis rudem esse se confiteri; quinqueremes, aut etiam majores, gubernare didicisse. Tu mihi cum in circulo decipiari adversarii stipulatiuncula⁶⁰; & cum obignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, quo ille capiatur; ego tibi ullam causam majorem committendam putem? Citius hercule is, qui duorum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino ponto Argonautarum navem gubernarit.

Quid, si ne parvæ quidem causæ sunt, sed sæpe maximæ, in quibus certatur de jure civili; quod tandem os est illius patroni, qui ad eas causas sine ulla scientia juris aude accedere? Quæ potuit igitur esse causa major, quam illius militis? de cujus morte, cum domum falsus ab exercitu nuntius venisset, & pater ejus, re credita, testamentum mutasset, & quem ei visum esset, fecisset heredem, essetque ipse mortuus: res delata est ad centumviros, cum miles domum revenisset, egissetque lege in hereditatem paternam testamento exheres filius⁶¹. Nempe in ea causa quaesitum est de jure civili, possente paternorum bonorum exheres esse filius, quem pater testamento neque heredem, neque exheredem scripserat nominatum?

XXXIX.

tumvirum suam vim amittebant: sic Cicero in hujus libri c. 57. *constat agnoscendo rumpi testamentum.* His autem testamentis *raptis* opponuntur ea, quæ vim suam obtinebant decreto Centumvirum, & quæ *rata* esse dicebantur. De his igitur ambobus Valerius Maximus in 7. libro tractat: in c. 7. de *restitis*, id est, *raptis*, & c. 8. de *ratis*. Immo exempla utriusque generis Crassus hic profert; nempe testamenti *rati* in proximo capite, cum M. Curius M. Coponium causam vicit, heresque factus fuit: testamenti vero *rapti* exemplum habes in hoc capite, cum miles a Centumviris obtinebat, ut patris sui testamentum rescinderetur: Valerio enim Maximo telle miles superior in causa discessit. *Peircius.*

* *Impudentiæ*] Man. Lamb. *imprudentiæ.*

Et stipulatiuncula] Obligatio est, quam aliquis in se recipit, cum certis verbis interrogatus respondet: Spondes? spondeo: si de jubes? fide jubeo. *Prostus.*

⁶¹ *Testamento exheres filius*] Clarissimus Lambinus auid Scriptorum censor, sed quem non velis fuisse minus audacem, censet hæc tria verba delenda esse, *testamento exheres filius*; testatur idem ea ab uno Mff. quem vidit, abesse. Talæus etiam dicit ea a nonnullis exemplaribus abesse. Utinam quidem in meis Mff. idem observassem! cum enim miles præcesserat, redundat casus nominativus: & cum in dubio fuit, utrum exheres esset miles necne, non eleganter dici potest *exheres filius*. Porro notandum est me notam interrogationis post vocem *filius* posuisse. *Peircius.*

XXXIX. Quid, qua de re inter Marcellos, & Claudios patricios centumviri judicaverunt? cum Marcelli ab liberti filio stirpe⁶² Claudii, patricii ejusdem nominis, hereditatem gente ad se redisse dicerent, nonne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis ac gentilitatis jure dicendum? Quid, quod item in centumvirali judicio certatum esse accepimus? qui Romam⁶³ in exilium venisset, cui Romæ exulare jus esset, si se ad aliquem quasi patronum applicavisset, intestatoque esset mortuus, nonne in ea causa jus applicationis, obscurum sane & ignotum, patefactum in judicio, atque illustratum est a patrono? Quid nuper, cum ego C. Sergii Auratæ contra hunc nostrum Antonium judicio privato causam defenderem, nonne omnis nostra in jure versata defensio est? Cum enim Marius⁶⁴ Gratidianus ædes Auratæ vendidisset, neque servire quandam earum ædium partem in mancipii lege dixisset: defendebamus, quidquid fuisset incommodi in mancipio, id si venditor scisset, neque declassasset, præstare debere.

Quo quidem in genere familiaris noster M. Bucculejus, homo neque meo judicio stultus, & suo valde sapiens, & a ju-

⁶² *Ab liberti filio stirpe*] Filius liberti cujusdam e Claudiorum gente intestato decessit, ejusque hereditas lege rediit ad Claudios, quorum duæ familiae erant, altera patricia, altera plebeia. Claudii patricii vocabantur Pulchri, plebei vero Marcelli: hi de intestato mortui hereditate certabant. Claudii patricii (quorum familia istius gentis maxima nati sunt,) sibi hereditatem vindicaverunt jure Gentilitatis, quia liberis iste e gente Claudia esset, ipsorumque familia esset prima: & quamvis servitutem servisset, tamen Claudii patricii contendebant eam injustam fuisse, ideoque se jure Gentilitatis privari non potuisse. Claudii vero plebei, sc. Marcelli, eandem sibi vindicant hereditatem quia liberis iste stirpe prior Marcellis fuit, quam Pulchris, & quia ista servitute (quam servisset, & quam justam fuisse ii contendebant) jus Gentilitatis Claudii patricii amissum fuisse videbatur. De significatione vocis *Gentiles* audi ipsum Ciceronem in Topicis c. 6. *Gentiles sunt*, Qui inter se eodem nomine sunt. *Non est satis*. Qui ab ingenio oriundi sunt. *Ne id quidem satis est*. Quo-

rum majorum nemo servitutem servivit. *Abest etiam nunc*. Qui capite non sunt diminuti. *Hoc fortasse satis est*. Idem.

⁶³ *Qui Romam*] Quidam peregrinus (sic appellatur quicumque civis non est) Romam venit, in exilium ejusque ex urbe sua, & patria, Applicuit sese, id est, adjunxit ad Romanum civem, quem coleret, observaretque, ut cliens patronum, & a quo vicissim defendebatur, ac si civis & cliens suus fuisset. Contigit ut ille peregrinus testamento nullo facto moreretur. Civis Romanus, cui peregrinus ille tanquam patrono addictus fuerat, ejus hereditatem postulavit apud centumviro, ea de causa, quod ille peregrinus ad ipsum applicuisset sese, & veluti ipsi dedidisset. Hoc, applicationis jus appellat Cicero. De isto jure antea obscuro, quia rara sunt hujusmodi causa, dicendum causidico fuit, adeoque illustrandum & patefaciendum. *Proseus*. Vide Turneb. Adverf. xxiv. 32.

⁶⁴ *Cum enim Marius*] Rem omnem paulo fufius explicat Cicero lib. 3. de Officiis, cap. 20. *Proseus*.

ris studio non abhorrens, simili in re quodam modo nuper erravit. Nam cum ædes L. Fufio venderet, in mancipio⁶⁵ lumina, uti tum essent, ita recepit. Fufius autem, simul atque ædificari ceptum est in quadam parte urbis, quæ modo ex illis ædibus conspici posset, egit statim cum Bucculejo, quod, cuicumque particulae cali officeretur, quamvis esset procul, mutari lumina putabat.

Quid vero? clarissima M. Curii causa⁶⁶, & M. Coponii nuper apud centumviro, quo concursu hominum, qua expectatione defensa est? cum Q. Scævola, æqualis, & collega meus, homo omnium & disciplina juris civilis eruditissimus, & ingenio, prudentiaque acutissimus, & oratione maxime limatus atque subtilis, atque, ut ego soleo dicere, juris peritorum eloquentissimus, eloquentium juris peritissimus, ex scripto testamentorum jura defenderet, negaretque, nisi posthumus & natus, & antequam in suam tutelam venisset, mortuus esset, heredem eum esse posse, qui esset secundum posthumum & natum, & mortuum, heres institutus; ego autem defenderem, hac eum tum mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius non esset, qui in tutelam veniret, M. Curius esset heres. Num desinit uterque nostrum in ea causa, in auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est, in medio jure civili versari?

Tom. I.

Z

XL.

⁶⁵ *In mancipio*] Id est, in venditione ædium. Controversia illa hujusmodi fuit. Bucculejus, cum venderet ædes suas Fufio, qui post-humum patrem natus) reliquit heredem; substituit illi heredem secundum M. Curium, ea conditione, ut M. Curius esset heres, si filius posthumus ante moreretur, quam sui juris esset. Deceffit subinde Coponius: sed cum uxore ejus revera gravidam non esset, nullus ei natus est filius posthumus. Statim M. Coponius, agnatus mortui, apud centumviro epit, ut sibi liceret hereditatem adire: oratorem & patronum delegit Q. Scævola. Contra M. Curius, secundum heres testamenti relictus, sibi hanc hereditatem postulabat: eo nomine, quod heres fuisse institutus, si posthumus ante moreretur, quam posset per statum e tutoris custodia & potestate exire: perinde autem esse, quod nullus fuisset posthumus, ac si natus revera foret, ac mortuus ante tem-

pus

⁶⁶ *Clarissima M. Curii causa*] Coponius quidam moriens cum uxorem gravidam pu-

XL. Omitto jam plura exempla causarum amplissimarum, quae sunt innumerabilia. Capitis nostri⁶⁷ saepe potest accidere ut causa versetur in iure. Etenim sic C. Mancinum⁶⁸, nobilissimum, atque optimum virum, ac consularem, cum eum propter invidiam Numantini foederis paterpatratus⁶⁹ ex S. C. Numantinis dedidisset, cumque illi non recepissent, posteaque Mancinus domum revenisset, neque in senatum introire dubitasset; P. Rutilius, M. filius, tribunus plebis de senatu iussit educi, quod eum civem negaret esse: quia memoria sic esset proditum, quem pater suus, aut populus vendidisset, aut paterpatratus dedidisset, ei nullum esse postliminium⁷⁰.

Quam possumus reperire ex omnibus rebus civilibus causam, contentionemque majorem⁷¹ quam de ordine, de civitate, de liber-

pus a patre constitutum. Erat Curii patris L. Crassus, quem Cicero nunc loquentem facit. Q. Scrvola scripto nitebatur: haec esse verba testamenti, ut Curius tantum heres esset, si posthumus ante certum tempus moreretur: mori eum non posse qui natus non sit: natum non esse posthumum: itaque hereditatem M. Coponio agnationis iure adscribendam esse, non M. Curio, qui conditione testamenti excluderetur. Crassus contra, voluntatem ejus, qui testamentum fecisset, ac scripti sententiam spectandam esse contendeat, non ipsa verba, & apices scripti. Hanc fuisse mentem testatoris: Si filius sibi non esset, qui hereditatem paternam adiret, ut M. Curius heres esset. Causam obtinuit L. Crassus, ut refert Cicero oratione pro Caccina, cap. 18. *Profluent.*

⁶⁷ *Capitis nostri*] Causa capitis apud Romanos ea dicebatur, in qua agebatur de status mutatione, sive capitis diminutione. Triplex est autem capitis diminutio: maxima, cum aliquis simul & civitatem, & libertatem amittit; minor, sive media, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur: minima, cum & civitas, & libertas retinetur, sed status hominis commutatur. Maxima servum facit, media peregrinum; minima filiumfamilias, vel patremfamilias. *Juslinianus lib. 1. Inst. cap. 16. idem.*

⁶⁸ *Mancinum*] C. Hostilius Mancinus consul anno U. C. DCXVII. prodigiorum contemptor, a Numantinis victus, & castris exutus, pacem cum iis ignominiosam fecit.

Sed hanc ratam esse veniit senatus: itaque ipse sciens ac volens illis deditus est. Cum autem non esset ab iisdem receptus, Romam rediit. Quaesitum est, an pro civitate habendus esset, sive an ullum ei postliminium esse posset. Negabat P. Rutilius, tribunus plebis, ob eam causam, quam Cicero commemorat. Affirmabant alii, quia non erat receptus ab hostibus; deditorem enim, aut donationem sine acceptione non posse intelligi; Mancinum igitur non habendum esse pro dedito, quem hostis accipere noller. Pro Mancino iudicavit populus Romanus, illumque obtinuisse praeratum anno U. C. DCXX. tradit Pomponius juriconsultus. *Florus in Epitome, Appianus, &c. idem.*

⁶⁹ *Paterpatratus*] Is unus e socialibus erat, sanctiori quadam ornatu dignitate, atque auctoritate, ad parandum; hoc est, faciendum aliquid foedus, res repetendas, bellum indicendum hosti, &c. Feciales autem fidei publice inter populos praerant; nec licebat bellum inferre, nisi ipsi iustus de causis susceptum declarasset, atque indixissent. *Livius lib. 1. Idem.*

⁷⁰ *Postliminium*] Cic. in Topic. c. 8. *Quae a nobis alienata sunt, cum ad hostem pervenerint, & ex suo tempore limite extiterint, dein cum redierint post ad idem limen, postliminio videntur rediisse.* Vide Cuiacium, lib. xi. Observat. cap. 23. *Paeccius.*

⁷¹ *Majorem*] Illa scilicet Mancini causa, in qua agebatur de illius ordine, civitate, & libertate: de ordine, an senator esset,

libertate, de capite hominis consularis, praesertim cum haec non in crimine aliquo, quod ille posset infitiri, sed in civili jure consisteret? Similique in genere, inferiore ordine, si quis apud⁷² nos servisset ex populo foederato, seseque liberasset, ac postea domum revenisset; quaesitum est apud majores nostros, num is ad suos postliminio rediisset, & amisisset hanc civitatem.

Quid? de libertate, quo iudicium gravius esse nullum potest; nonne ex jure civili potest esse contentio, cum quaeritur, is, qui domini voluntate census sit⁷³, continuatione, an ubi lustrum conditum⁷⁴, liber sit? Quid, quod usu, memoria patrum, venit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romanam venisset, cum uxorem praegnantem in provincia reliquisset, Romaeque alteram duxisset, neque nuntium priori remisisset, mortuusque esset intestato, & ex utraque filius natus esset; mediocriter res in controversiam adducta est? cum quaeretur de duobus civium capitibus, & de puero, qui ex posteriore natus erat, & de ejus matre: quae, si iudicaretur certis quibusdam verbis⁷⁵, non novis nuptiis⁷⁶, fieri cum su-

Z 2

perio-

fer, quo in ordine erat antequam hosti dederetur: de civitate, an habendus esset in numero civium: de libertate, an servus esset, an liber: de capite, an capite diminutus esset, proindeque in exilium pellendus, aut etiam omnino perdendus. *Profluent.*

⁷² *Si quis apud*] Aliquis e populo foederato, homo inter suos liber & ingenuus, Romanam venerat; ibi servitutem servit; ea servitute liberatus ad suos rediit; ab his receptus non est. Quaesitum est, an is dicitur esse ad suos redire postliminio, an deditus civis Romanus esse. Causa quaerendi haec erat, quod inter foederatos postliminium non est, sed tantum inter hostes: itaque si ille assertus in libertatem, factus erat civis Romanus, sine postliminio poterat redire ad suos. Non poterat tamen amplius esse civis Romanus, quia jure Romano nemo poterat, ut ait Cicero pro Corn. Balbo, duarum civitatum civis esse. *Idem.*

⁷³ *Domini voluntate census sit*] Quinto quoque anno a Censoribus in tabulas referrebat civium Romanorum tam nomina, quam opes. Si quis dominus tunc temporis servo suo permisit, ut in civium numero ab iis magistratibus recenseretur, is liber factus

est: sed inter juriconsultos quaerebatur, utrum continuo, id est, eo ipso die recensendi, is liber esset, an nonnulli post totum censum absolutum, sive lustrum conditum, quod solenni sacrificio fiebat. *Paeccius.*

⁷⁴ *Ubi lustrum conditum*] Conditum dicebatur, cum census perfectus erat & absolutus: absolvebatur autem sacrificio solenni. Lustrum est ipse census, seu recensio civium: a lustrando dicitur, tunc enim veluti lustrabantur, & recognoscuntur vices omnes. Aliquando lustrum est spatium annorum quinque: quia exactis quinque annis fiebat census. *Profluent.* Vide Cuiacium, lib. xvii. Observat. cap. 20.

⁷⁵ *Certis quibusdam verbis*] His fere verbis, cum vir uxorem repudiabat, utebatur: Res tuas tibi habeto, tuas tibi res agito: quorum altero restituit dotem, altero tutoris munus in rebus uxoris deponat. *Profluent.*

⁷⁶ *Novis nuptiis*] Videtur is qui nuptias cum aliena uxore contrahit, priorem repudiare: hunc tamen tacitum consensum recentiores jurisperiti negant sufficere. Lis igitur haec, & controversia erat, an verbis, an mente sola, & novis nuptiis factis divortium fieri censeretur. *Idem.*

periore divortium, in concubinæ locum duceretur. Hæc igitur, & horum similia jura suæ civitatis ignorantem, erectum & celsum, alacri & prompto ore, ac vultu, huc atque illuc intuentem, vagari magna cum caterva toto foro, præsidium clientibus, atque opem amicis, & prope cunctis civibus lucem ingenii, & consilii sui porrigentem, atque tendentem, nonne in primis flagitiosum putandum est?

XLII. Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam segnitiam hominum, atque inertiam. Nam si esset ista cognitio juris magna ac difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere. Sed, o dii immortales, non dicerem hoc audiente Scævola, nisi ipse dicere soleret, nullius sibi artis faciliorem cognitionem videri. Quod quidem certis de causis a plerisque aliter existimatur: primum quia veteres illi, qui huic scientiæ præfuerunt, obtinendæ atque augendæ potentiæ suæ causa, per vulgari artem suam noluerunt: deinde, posteaquam est editum, expositis a Cn. Flavio ⁷⁷ primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent. Nihil est enim, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere vult, habeat illam scientiam, ut ex iis rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere possit. Hoc video, dum breviter voluerim dicere, dictum a me esse paulo obscurius: sed experiar, & dicam, si potero, planius.

XLIII. Omnia fere, quæ sunt conclusa nunc artibus, dispersa, & dissipata quondam fuerunt; ut in musicis, numeri, & voces, & modi, in geometria, lineamenta, formæ, interval-
la, magnitudines: in astrologia, cæli conversio, ortus, obitus, motusque siderum: in grammaticis, poetarum pertractatio,

⁷⁷ Expositis a Cn. Flavio] Pesser agi lege, necne, inquit Cicero pro Muræna, cap. 11. pauci quondam sciebant. Fastos enim vulgo non habebant. Erant enim in magna potentia qui consulebantur: a quibus etiam artes, tanquam a Chaldeis petebantur. Inventus est scriba quidam Cn. Flavius, qui cornicem oculorum confixerit, id est, ostenderit doctrinam veterum illorum jurisconsultorum

non admodum reconditam fuisse, & singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit, & ab ipse cautis jurisconsultis eorum sapientiam compilavit. Cn. iste Flavius, patre libertino natus, ob fastos populo promulgatos fuit a diis curialis a forensi turba creatus anno U. C. CDXLVIII. Livius lib. 1x. & Pomponius de origine juris. Idem.

tio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus. In hæc denique ipsa ratione dicendi, excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere; ignota quondam omnibus, & diffusa late videbantur. Adhibita est igitur ars quædam extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum philosophi assument, quæ rem dissolutam, divisamque conglutinaret; & ratione quadam constringeret.

Sit ergo in jure civili finis hic, legitima, atque usitata in rebus causisque civium, æquabilitatis conservatio. Tum sunt notanda genera ⁷⁸, & ad certum numerum paucitatemque revocanda. Genus autem est id, quod sui similes communione quadam, specie autem differentes, duas, aut plures complectitur partes: partes autem sunt, quæ generibus iis, ex quibus emanant, subjiciuntur: omniaque, quæ sunt vel generum vel partium nomina, definitionibus, quam vim habeant, est exprimendum. Est enim definitio, earum rerum, quæ sunt ejus rei propriæ, quam definire volumus, brevis, & circumscripta quædam explicatio.

Hæc ego rebus exempla adjungerem, nisi, apud quos hæc haberetur oratio, cererem. Nunc complectar quod proposui, brevi. Si enim aut mihi facere licuerit, quod jamdiu cogito ⁷⁹, aut alius quispiam, aut me impedito occuparit, aut mortuo effecerit, ut primum omne jus civile in genera digerat, quæ perpauca sunt; deinde eorum generum quasi quædam membra dispertiat; tum propriam cujusque vim definitione declaret; perfectam artem juris civilis habeatis, magis magnam atque uberem, quam difficilem atque obscuram. Atque interea tamen, dum hæc, quæ dispersa sunt, coguntur, vel passim licet carpentem, & colligentem undique, repleti justa juris civilis scientia ⁸⁰.

XLIII.

* *Æquabilitatis*] *Vid. Man. æqualitatis*
⁷⁸ *Notanda genera*] Juris genera ista sunt: aliud publicum est jus, aliud privatum. Rursum publicum aliud spectat res factas; aliud magistratus, ordinemque civitatis; aliud continetur legibus: aliud senatusconsultis, &c. aliud civium est; aliud exterorum, &c. *Vide Ciceronem in Topicis. Idem.*

⁷⁹ *Quod jam diu cogito*] Hoc in persona Crassi de se ipse Cicero dicere videtur: eum enim scripsisse librum de jure civili in artem redigendo testis est Gellius lib. 7. cap. 22. *Idem.* *Vide Philosophicorum Fragmenta, Tom. III.*

⁸⁰ *Iusta* (vulgo, *ista*) *juris civilis scientiæ*] Id est, quæ sufficit, cui nihil deest ad

XLIII. Nonne videtis, equitem Romanum, hominem acutissimo omnium ingenio, sed minime cæteris artibus eruditum, C. Aculeonem⁸¹, qui mecum vivit, semperque vixit, ita tenere jus civile, ut ei, cum ab hoc discesseritis⁸², nemo de iis, qui peritissimi sunt, anteponatur? Omnia enim sunt posita ante oculos, collocata in usu quotidiano, in congressionem hominum, atque in foro: neque ita multis literis, aut voluminibus magnis continentur. Eadem enim sunt elata⁸³ primum a pluribus: deinde, paucis verbis commutatis, etiam ab iisdem scriptoribus scripta sunt sapius.

Accedit vero, quo facilius percipi cognoscique jus civile possit, (quod minime plerique arbitrantur) mira quædam in cognoscendo suavitatis, & delectatio. Nam, siue quem aliena studia delectant, plurima est & in omni jure civili, & in pontificum libris, & in XII tabulis, antiquitatis effigies, quod & verborum prisca vetustas cognoscitur; & actionum genera quædam, majorum consuetudinem vitamque declarant. Siue quis civilem scientiam contempletur, (quam Scævola non putat oratoris esse propriam, sed cujusdam ex alio genere prudentiæ) totam hanc, descriptis omnibus civitatis utilitatibus ac partibus, XII. tabulis contineri videbitis. Siue quem ista præpotens, & gloriosa philosophia delectat, (dicam audacius,) hosce habet fontes omnium disputationum suarum, qui jure civili & legibus continentur. Ex his enim & dignitatem maxime expetendam videmus, cum verus, justus, atque honestus labor honoribus, præmiis, atque splendore decoratur; vitia autem hominum atque fraudes, damnis, ignominiiis, vinculis, verberibus, exiliis, morte mutantur: & docemur non infinitis, concertationumque plenis disputationibus, sed auctoritate, nutuque legum domitas habere

tuendum nomen scientiæ. Sic in Oratore, c. 41. *justa excusatio*, idem valet ac satis bona, & in epistol. ad Famil. l. 2. ep. 10. *victoria justa* eodem dicitur sensu. Non opus est igitur, ut cum Gulielmo sententiam refingamus. *Devarius*.

⁸¹ C. Aculeonem] Hic eques Romanus

Ciceronis materteram duxit uxorem: propterea filios Aculeonis Cicero consobrinus suos vocat lib. 11. de Oratore. *Præseus*.

⁸² Cum ab hoc discesseritis] Scilicet, a Scævola. *Serehaus*.

⁸³ Elata] Quid; si, *relata*? *Murer*.

habere libidines, coercere omnes cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentes, oculos, manus abstinere.

XLIV. Fremant omnes licet, dicam quod sentio: bibliothecas mehercule omnium philosophorum unus mihi videtur XII tabularum libellus, si quis legum fontes & capita viderit, & auctoritatis pondere, & utilitatis ubertate superare. Ac si nos, id quod maxime debet, nostra patria delectat, cujus rei tanta est vis, ac tanta natura, ut Ithacam illam in asperissimis saxulis, tanquam nidulum, affixam, sapientissimus vir⁸⁴ immortalitati anteponeret; quo amore tandem inflammati esse debemus in ejusmodi patriam, quæ una in omnibus terris domus est virtutis, imperii, dignitatis? Cujus primum nobis mens, mos, disciplina, nota esse debet; vel quia est patria parens omnium nostrum, vel quia tanta sapientia fuisse in jure constituendo putanda est, quanta fuit in his tantis opibus imperii comparandis.

Percipietis etiam illam ex cognitione juris lætitiæ, & voluptatem, quod, quantum præstiterint nostri majores prudentia cæteris gentibus, tum facillime intelligetis, si cum illorum Lycurgo, & Dracone⁸⁵, & Solone nostras leges conferre volueritis. Incredibile est enim, quam sit omne jus civile, præter hoc nostrum, inconditum, ac pene ridiculum: de quo multa soleo in sermonibus quotidianis dicere, cum hominum nostrorum prudentiam cæteris hominibus, & maxime Græcis, antepono. His ego de causis dixeram, Scævola, iis, qui perfecti oratores esse vellent, juris civilis cognitionem esse necessariam.

XLV. Jam vero ipsa per se quantum afferat iis, qui ei præsent, honoris, gratiæ, dignitatis, quis ignorat? Itaque, ut

⁸⁴ Sapientissimus vir] Ulysses scilicet, cui Calypso pollicita est immortalitatem, modo secum manere perpetuo vellet. *Odyss.* lib. v.

⁸⁵ Dracone] Draco primus Atheniensium legislator, cujus severiores leges sanguine, non atramento, scriptas, draconis, non hominis, esse dicebant: tanta scilicet fuit illarum immanitas, ut in levia pariter, & gravi delicta capitali pena animadvertere-

rent; nec minus addicerent morti eum, qui otii convictus esset, quam qui parricidium admisisset. Cum in theatrum aliquando prodisset, conjectis in eum undique fragulis & vestimentis suffocatus est. Floruit, ut tradit lib. 1. Strom. Clemens Alexandrinus, xxxix. Olymp. anno 1. quo leges tulit. Eum perhibent tribus versuum millibus vite præcepta tradidisse. *Præseus*.

ut apud Græcos infimi homines, mercedula adducti, ministros se præbent in judiciis oratoribus, ii, qui apud illos *πρωματιζοι* vocantur: sic in nostra civitate contra amplissimos quique, & clarissimus vir, ut ille, qui propter hanc juris civilis scientiam sic appellatus a summo poeta est,

Egregie cordatus homo, carus Ælii Sextus, multique præterea, qui, cum ingenio sibi auctore, dignitatem reperissent, perfecerunt, ut in respondendo jure, auctoritate plus etiam, quam ipso ingenio, valerent.

Senectuti vero celebrandæ & ornandæ quod honestius potest esse refugium, quam juris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium jam inde ab adolescentia comparavi, non solum ad cauſarum usum forensem, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis; ut, cum me vires (quod fere jam tempus adventat) deficere cœpissent, ab solitudine domum meam vindicarem. Quid est enim præclarior, quam honoribus & reipublicæ muneribus perfunctum senem posse suo jure dicere idem, quod apud Ennium dicit ille Pythius Apollo, se esse eum; unde sibi, si non populi & reges, at omnes sui cives consilium expetant,

*Suarum rerum incerti? quos ego mea ope ex
Incertis certos, compotesque consili
Dimitto, ut ne res temere trahent turbidas*

Est enim sine dubio domus jurisconsulti, totius oraculum civitatis. Testis est hujusce Q. Mucii janua, & vestibulum, quod in ejus infirmissima valetudine, affectaque jam ætate, maxima quotidie frequentia civium, ac summorum hominum splendore celebratur.

XLVI. Jam vero illa non longam orationem desiderant, quamobrem existimem publica quoque jura, quæ sunt propria civitatis, atque imperii, tum monumenta rerum gestarum, & vetustatis exempla, oratori nota esse debere. Nam

⁸⁶ Cum ingenio sibi auctore dignitatem &c.] Vix Ciceronianum videtur dicere, ingenio auctore aliquid facere. De personis sæpius, nullibi vero (opinor) Noster de rebus quasi auctoribus loquitur. Fortasse igitur delenda est vox auctore, utpote que ex voce auctoritate in sequenti linea huc ab infirmis libratris adducta videtur. *Peaccius.*

⁸⁷ *Suarum rerum*] Versus tres jambici ex tragedia quadam Enniâna. *Præstus.*

ut in rerum privatarum causis atque judiciis deprecanda sæpe oratio est ex jure civili, & idcirco, ut ante diximus, oratori juris civilis scientia necessaria est: sic in causis publicis judiciorum, concionum, senatus, omnis hæc & antiquitatis memoria, & publici juris auctoritas, & regendæ reipublicæ ratio ac scientia, tanquam aliqua materies, iis oratoribus, qui versantur in reipublica, subiecta esse debent. Non enim caudicum nescio quem, neque proclamatorem, aut rabulam hoc sermone nostro conquirimus, sed eum virum, qui primum sit ejus artis antistes, cujus cum ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen esse deus putatur; ut & ipsum, quod erat hominis proprium, non partum per nos, sed divinitus ad nos delatum videretur: deinde qui possit non tam caduceo⁸⁸, quam homine oratoris ornatus, incolumis vel inter hostium tela versari: tum qui scelus, fraudemque nocentis possit dicendo subicere odio civium, supplicioque constringere: idemque ingenii præsidio, innocentiam judiciorum poena liberare: idemque languentem, labentemque populum aut ad decus excitare, aut ab errore deducere, aut inflammare in improbos, aut incitatum in bonos, mitigare: qui denique, quemcumque in animis hominum motum res & causa postulet, eum dicendo vel excitare possit, vel sedare.

Hanc vim si quis existimat, aut ab iis, qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse, aut a me posse exponi tam brevi, vehementer errat: neque solum insipientiam meam, sed ne rerum quidem magnitudinem perspicit. Equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontes, unde hauriretis, atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda, non ut ipse dux essem, (quod & infinitum est, & non necessarium) sed ut commonstrarem tantum viam, & ut fieri solet, digitum ad fontes intenderem.

Tom. I. A aot negu XLVII.

⁸⁸ *Caduceo*] *Caduceus* erat virga, quam faciales gerebant, cum ad hostes Romanorum mitterent, seu belli, seu pacis causa; quamque præ se ferentes, sacri & ideo non violati putabantur. *Peaccius.* Qui virgam

illam, insignis pacis, gestabant, erant jure gentium ubique tuti & incolumes. Hæc est porro hujus loci sententia: Orator non tam oratoris persona, quam orationis auctoritate tutus sit. *Præstus.*

XLVII. Mihi vero, inquit Mucius, satis superque abs te videtur istorum studiis, si modo sunt studiosi, esse factum. Nam, ut Socratem illum solitum ajunt dicere, perfectum sibi opus esse, si quis satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendæ, percipiendæque virtutis: quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent se esse, quam bonos viros, iis reliquam facilem esse doctrinam: sic ego intelligo, si in hac quæ patefecit oratione sua Crassus, intrare volueritis, facillime vos ad ea, quæ cupitis, perventuros ab hoc aditu, januaque patefacta.

Nobis vero, inquit Sulpicius, ista sunt pergrata perque jucunda: sed pauca etiam requirimus, in primisque ea, quæ valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte percuria sunt; cum illa te & non contemnere, & didicisse confiterere. Ea si paulo latius dixeris, expleris omnem expectationem diurni desiderii nostri. Nam nunc, quibus studendum rebus esset, accepimus, quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum, rationemque cupimus cognoscere.

Quid si, inquit Crassus, quoniam ego, quo facilius vos apud me tenerem, vestræ potius obsecutus sum voluntati, quam aut consuetudini aut naturæ meæ, petimus ab Antonio, ut ea, quæ continet, neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse jamdudum questus est, explicet nobis, & illa dicendi mysteria enuntiet? Ut videtur, inquit Sulpicius. Nam Antonio dicente, etiam quid tu intelligas, sentiemus. Peto igitur, inquit Crassus, a te, quoniam id nobis, Antoni, hominibus id ætatis, oneris ab horum adolescentium studiis imponitur, ut exponas, quid iis de rebus, quas a te quæri vides, sentias.

XLVIII. Deprehensum equidem me, inquit Antonius, plane video, atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod in causis valde fugere soleo, ne tibi, Crasse, succedam, id me nunc isti vitare non sinunt. Verum hoc ingrediar ad ea, quæ vultis, audacius, quod idem mihi spero usu esse venturum in hac disputatione, quod in dicendo solet, ut nulla

expectetur ornata oratio. Neque enim sum de arte dicturus, quam nunquam didici, sed de mea consuetudine; ipsaque illa, quæ in commentarium meum retuli, sunt ejusmodi, non aliqua mihi doctrina tradita, sed in rerum usu causisque tractata: quæ si vobis, hominibus eruditissimis, non probabuntur, vestram iniquitatem acculatote, qui ex me ea quaesieritis, quæ ego nescirem: meam facilitatem laudatote, cum vobis non meo judicio, sed vestro studio inductus non gravate respondero.

Tum Crassus, Perge modo, inquit, Antoni. Nullum est enim periculum, ne quid tu eloquare, nisi ita prudenter, ut neminem nostrum poeniteat ad hunc te sermonem impulsisse. Ego vero, inquit, pergam: & id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo, ut, quid illud sit, de quo disputetur, explanetur; ne vagari & errare cogatur oratio, si ii, qui inter se dissenserint, non idem esse illud, de quo agitur, intelligent. Nam, si forte quaeretur, quæ esset ars imperatoris, constituendum putarem principio, quis esset imperator: qui cum esset constitutus administrator quidam belli gerendi, tum adjungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum collocationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de insidiis faciendis, atque vitandis, de reliquis rebus, quæ essent propriæ belli administrandi: quarum qui essent animo & scientia compotes, eos esse imperatores dicerem; uterque exemplis Africanorum, & Maximorum: Epaminondam, atque Annibalem, atque ejus generis homines nominarem. Sin autem quaereremus, quis esset is, qui ad rempublicam moderandam usum, & scientiam, & studium suum contulisset, definirem hoc modo: Qui, quibus rebus utilitas reipub. pararetur, augeturque, teneret, iisque uteretur, hunc reipublicæ rectorem, & consilii publici auctorem esse habendum; predicaremque P. Lentulum, principem illum, & Tib. Gracchum patrem, & Q. Metellum, & P. Africanum, & C. Lælium, & innumerales alios cum ex nostra civitate, tum ex cæteris. Sin autem quaeretur, quisnam jurisconsultus vere nomi-

naretur; eum dicerem, qui legum, & consuetudinis ejus, qua privati in civitate uterentur, & ad respondendum, & ad agendum, & ad cavendum, peritus esset; & ex eo genere Sex. Ælium, M. Manilium, P. Mucium nominarem.

XLIX. Atque, ut jam ad leviora artium studia veniam, si musicus, si grammaticus, si poeta queratur, possum similiter explicare, quid eorum quisque profiteatur, & quo non amplius ab quoque sit postulandum. Philosophi denique ipsius, qui de sua vi, ac sapientia unus omnia pene profectur, est tamen quædam descriptio: ut is, qui studeat omnium rerum divinarum, atque humanarum vim, naturam, causasque nosse, & omnem bene vivendi rationem tenere, & persequi, nomine hoc appelletur.

Oratorem autem, quoniam de eo querimus, equidem non facio eundem, quem Crassus; qui mihi visus est omnem omnium rerum, atque artium scientiam comprehendere uno oratoris officio, ac nomine: atque eum puto esse, qui & verbis ad audiendum jucundis, & sententiis ad probandum accommodatis uti possit in causis forensibus, atque communibus. Hunc ego appello oratorem, eumque esse præterea instructum voce, & actione, & lepore quodam volo.

Crassus vero mihi noster visus est oratoris facultatem non illius artis terminis, sed ingenii sui finibus, immensis pene, describere. Nam & civitatum regendarum oratori gubernacula sententia sua tradidit: in quo per mihi mirum visum est, Scævola, te hoc illi concedere; cum sapissime tibi senatus breviter impoliteque dicenti maximis sit de rebus assensus. M. vero Scaurus; quem non longe ruri apud se esse audio, vir regendæ reipublicæ scientissimus, si audierit, hanc auctoritatem gravitatis & consilii sui vindicari a te, Crasse, quod eam oratoris propriam esse dicas; jam, credo, huc veniat, & hanc loquacitatem nostram vultu ipso, aspectuque conterreat: qui quanquam est in dicendo minime contemnendus, prudentia tamen rerum magnarum magis, quam dicendi arte, nititur.

Neque vero, si quis utrumque potest, aut ille consilii pu-
blici

lici auctor, ac senator bonus, ob eam ipsam causam orator est; aut hic disertus, atque eloquens, si est idem in procuratione civitatis egregius, illam scientiam dicendi copia est consecutus. Multum inter se distant istæ facultates, longeque sunt diversæ, atque sejunctæ; neque eadem ratione ac via M. Cato, P. Africanus, Q. Metellus, C. Lælius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam, & reipublicæ dignitatem exornabant.

L. Neque enim est interdictum aut a rerum natura, aut a lege aliqua, atque more, ut singulis hominibus ne amplius, quam singulas artes, nosse liceat. Quare non, etsi eloquentissimus Athenis Pericles, idemque in ea civitate plurimos annos princeps consilii publici fuit, idcirco ejusdem hominis, atque artis utraque facultas existimanda est; nec, si P. Crassus idem fuit eloquens, & juris peritus, ob eam causam inest in facultate dicendi juris civilis scientia.

Nam si quisque, ut in aliqua arte & facultate excellens, aliam quoque artem sibi assumpserit, is perficiet, ut, quod præterea sciet, id ejus, in quo excellat, pars quædam esse videatur: licet ista ratione dicamus, pila bene & duodecim scriptis ludere⁸⁹, proprium esse juris civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime fecerit; eademque ratione dicantur, & quos *φυσικῶς* Græci nominant, iidem poetæ, quoniam Empedocles physicus egregium poemata fecerit. At hoc ne philosophi quidem ipsi, qui omnia, sicut propria, sua esse, atque a se possideri volunt, dicere audent, geometriam aut musicam philosophi esse, quia Platonem omnes in illis artibus præstantissimum fuisse fateantur.

Ac, si jam placet omnes artes oratori subungere, tolerabilius est sic potius dicere, ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse jejuna atque nuda, sed aspersa, atque distincta multarum rerum jucunda quadam varietate; sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa vidisse, multa animo & cogitatione, multa etiam legendo percurrisse: neque ea, ut sua, possedisse; sed, ut aliena, libasse. Fateor enim, calli-
dum

⁸⁹ Duodecim scriptis ludere] Vide Victorium, Var. Lect. lib. 5. cap. 13. & 50.

dum quandam hunc, & nulla in re tironem, ac rudem, nec peregrinum, atque hospitem in agendo esse debere.

LI. Neque vero istis tragœdiis tuis⁹⁰, quibus uti philosophi maxime solent, Crasse, perturbor, quod ita dixisti, neminem posse eorum mentes, qui audirent, aut inflammare dicendo, aut inflammatas refingere, cum eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur, nisi qui rerum omnium naturam, mores hominum, ac rationes penitus perspexerit: in quo philosophia sit oratori necessario percipienda: quo in studio hominum quoque ingeniosissimorum otiosissimorumque totas ætates videmus esse contritas: quorum ego copiam, magnitudinemque cognitionis, atque artis non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror: nobis tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis est ea de moribus hominum & scire, & dicere, quæ non abhorreat ab hominum moribus.

Quis enim unquam orator magnus, & gravis, cum iratum adversario iudicem facere vellet, hæsitavit ob eam causam, quod nesciret quid esset iracundia, fervore mentis, an cupiditas puniendi doloris⁹¹? Quis, cum ceteros animorum motus aut iudicibus, aut populo dicendo miscere, atque agitare vellet, ea dixit, quæ a philosophis dici solent? qui partim omnino motus negant in animis ullos esse debere, & quique eos in iudicium mentibus concitent, scelus eos ajunt nefarium facere; partim, qui tolerabiliore volunt esse, & ad veritatem vitæ propius accedere, permediocres, ac potius leves motus debere esse dicunt.

Orator autem omnia hæc, quæ putantur in communi vitæ consuetudine mala, ac molesta, & fugienda, multo majora & acerbiora verbis facit: itemque ea, quæ vulgo expetenda atque optabilia videntur, dicendo amplificat atque ornat: neque vult ita sapiens inter stultos videri, uti, qui audiant, aut

⁹⁰ *Istis tragœdiis tuis*] Tragœdias in nugis agere dicuntur, qui rem parvam clamitando, ut fieri solet a tragœdiarum actoribus, magnam faciunt. *Præfatus.*

⁹¹ *Cupiditas puniendi doloris*] Id est, ul-

ciscendi doloris, quem aliorum injuriæ nobis fecerunt. Simili modo locus est Cicero in Orat. pro Milone: *Fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor injuria, punitor doloris sui.* *Pearcius.*

aut illum ineptum, aut Græculum putent⁹², aut, etiam si valde probent ingenium oratoris, sapientiam admirentur, se esse stultos moleste ferant: sed ita peragratur per animos hominum, ita sensus mentesque pertractat, ut non desideret philosophorum descriptiones, neque exquirat oratione, summum illud bonum in animone sit, an in corpore; virtute, an voluptate definiatur; an hæc inter se jungi copularique possint; an vero, ut quibusdam visum, nihil certum sciri, nihil plane cognosci, & percipi possit: quarum rerum fateor magnam, multiplicemque esse disciplinam, & multas, copiosas, variasque rationes. Sed aliud quiddam, longe aliud, Crasse; quærimus: acuto homine nobis opus est, & natura, usque callido, qui sagaciter perverstiget, quid sui civis, iique homines, quibus aliquid dicendo persuadere velit, cogitent, sentiant, opinentur, expectent.

LII. Teneat oportet venas cujusque generis, ætatis, ordinis; & eorum, apud quos aliquid agat, aut erit acturus, mentes, sensusque degustet. Philosophorum autem libros reserves tibi ad hujusmodi Tusculani requiem atque otium, ne, si quando ei dicendum erit de justitia & fide, mutuetur a Platone; qui, cum hæc exprimenda verbis arbitraretur, novam quandam finxit in libris civitatem: usque eo illa, quæ dicenda de justitia putabat, a vitæ consuetudine, & a civitatum moribus abhorrebant.

Quod si ea probarentur in populis, atque in civitatibus, quis tibi, Crasse, concessisset, clarissimo viro, & amplissimo principi civitatis, ut illa diceres in maxima concione tuorum civium, quæ dixisti? *Eripire nos⁹³ ex miseris, eripire nos ex faucibus eorum, quorum crudelitas nostro sanguine non potest expleri: nolite sinere nos cuiquam servire, nisi vobis universis, quibus & possumus & debemus.* Omitto miserias, in quibus, ut

⁹² *Ineptum & Græculum*] Ita legendum censo: & ita in Tusc. Disp. lib. 1. c. 35. habemus, *ineptum sane negotium & Græcul.* Idem.

⁹³ *Eripire nos*] Verba sunt deprompta ex oratione quadam, quam Crassus paulo ante ad populum habuerat; qua vehementer

conquerebatur de equitibus Romanis, qui cum judicia impotentius & iniquius exercent, tum vero senatum vehementer vexabant. Crassus igitur, qui senatorum partes & causam tuebatur, ita alloquebatur populum: *Eripite nos, dec. Præfatus.*

ut illi ajunt, vir fortis esse non potest: omitto *fauces*; ex quibus te eripi vis, ne iudicio iniquo exorbeat sanguis tuus; quod sapienti negant accidere posse. *Servire* vero non modo te, sed universum senatum, cuius tum causam agebas, ausus es dicere? Potestne virtus, Crasse, *servire*? istis auditoribus, quorum tu præcepta oratoris facultate complecteris? quæ & semper⁹⁴, & sola libera est, quæque, etiam si corpora capta sint armis, aut constricta vinculis, tamen suum jus atque omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat. Quæ vero addidisti, non modo senatum *servire posse*, sed etiam *debere*, quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus, tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis, doloremque referens, probare posset? Senatum *servire* populo, cui populus ipse moderandi & regendi sui potestatem, quasi quasdam habenas, tradidisset?

LIII. Itaque hæc, cum a te divinitus & ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus⁹⁶, homo doctus, & philosophiæ deditus, non modo parum commode, sed etiam turpiter & flagitiose dicta esse dicebat. Idem Q. Servium Galbam⁹⁷, quem hominem probe nosse, & commemorasse se aiebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is, L. Scribonio quaestionem in eum ferente, populi misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbæ gravis atque acer inimicus, alpere apud populum Romanum & vehementer esset locutus: quam orationem in Originibus suis exposuit ipse. Reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli, propinqui sui, Q. pupillum filium ipse pene in humeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione & memoria fletum populo moveret, & duos filios suos parvos tutelæ populi commendasset,

⁹⁴ *Servire*] Plerique omiserunt signum distinctionis post hoc verbum. Atqui sentium pervertere omisio illa potest, & parum curtos inducere, ut putent, *Istis auditoribus esse* tertium casum, quem ducat verbum *servire*, cum sextus sit casus, isque, ut Grammatici loquuntur, absolutus. Est enim hic sentius: Isti, Crasse, philosophi, quorum tu præcepta ad oratoris facultatem pertinere censes, etiam si auctores sunt tibi, dicunt, pronuntiant, pos-

se fieri ut virtus *serviat*, & non sit libera? *Olivetus*.

⁹⁵ *Quæ & semper*] Videndum Ciceronis paradoxum, cuius hæc est inscriptio: *Omnes sapientes liberi, omnes aucti servi*. Præfatus.

⁹⁶ P. Rutilius Rufus] De quo in Bruto, cap. 30.

⁹⁷ Q. Servium Galbam] De quo in Bruto, cap. 21.

ac se, tanquam in prociñtu⁹⁸ testamentum faceret, sine libra atque tabulis⁹⁹ populum Romanum tutorem instituire dixisset illorum orbitati. Itaque cum & invidia, & odio populi tum Galba premeretur, his quoque eum tragœdiis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video, *nisi pueris & lacrimis usus esset, penas cum darurum fuisse*. Hæc Rutilius valde vituperabat, & huic humilitati dicebat vel exilium fuisse vel mortem anteponendam. Neque vero hoc solum dixit, sed ipse & sensit, & fecit. Nam cum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentia; cumque illo nemo neque integrior esset in civitate, neque sanctior; non modo simplex iudicibus esse noluit, sed ne ornatus quidem, aut * liberius causam dici suam, quam simplex oratio veritatis ferebat. Paulum huic Cottæ tribuit partium¹, disertissimo adolefcenti, sororis suæ filio. Dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo apparatu, pure & dilucide.

Quod si tu tunc, Crasse, dixisses, qui subsidium oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam, petendum esse paulo ante dicebas; & si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuisset dicere: quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt, pestiferi cives, supplicioque digni, tamen omnem eorum importunitatem

Tom. I.

B b tem

⁹⁸ *Tanquam in prociñtu*] Milites Romanum pugnam committunt, tribus pluribusve commilitonibus audientibus, heredeum nominare solebant, ut, si caderent in prælio, testamento condito morentur; hoc est *in prociñtu testamentum facere*. Vide Gellium, 15. 27. Quint. Inst. Or. l. 12. c. 9. occurrit *in prociñtu stare*, & Ovidius de Ponto lib. 1. ep. 8. ait,

Hæc in prociñtu carmina facta puta,
id est, sine multa meditatione, & quasi ex tempore facta. *Peccius*.

⁹⁹ *Sine libra, atque tabulis*] Aliud erat testamenti genus per familiæ emancipationem; quo patrifamilias insignitaria venditione jus omne suum, ac bona transferrebat in alium. Is porro ritus erat: Quinque testibus, ac libripende præsentibus, futuris heredes imaginarii pretii nomine nummum æ-

que dabat patrifamilias; ac solemnem verborum formulam pronuntiabat: *Huius ego familiam, que mihi supra est hoc ære, annaque libra, iure Quiritium, meam esse aio*. Deinde ære percussus libram, illud as dabat patrifamilias, qui tum hereditatis ad eundem jus empori concedebat. Is autem, qui emebat, vocabatur emptor familiæ: eaque testamenta in tabulis scribebantur. Tertium testamenti genus calaris comitis in populi concione fiebat. Confulite Gellium, lib. xv. cap. 27. *Præfatus*.

* *Liberius*] Man. *uberius*
¹ *Tribuit partium*] Oratores & patroni alii erant primarum partium, qui principem causæ locum, ac defensionis, habebant, qui primi dicebant, vel de rebus præcipuis; alii secundarum, alii tertiarum, &c. *idem*.